

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

9/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/9 (4) – 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2024

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy

maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

SodiqovaShohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Насретдинова Дилфуза Мухаммадиновна</i> ЖЕНЩИНЫ ТАТАРКИ В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНА	13-19
<i>Хужаниязов Уктам Ешбаевич</i> ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ АКАДЕМИК МУСИҚАЛИ ТЕАТРИ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА	20-25
<i>Saidaxmatov Sharifbek Toshpo'latovich</i> SURXONDARYO VA QASHQADARYO VILOYATLARIDA DEMOGRAFIK O'ZGARISHLAR, AHOLI BANDLIGI VA MIGRATSIYA JARAYONLARI	26-32
<i>Yakubov O'tkir Shermamatovich</i> XX ASRNING UCHINCHI CHORAGIDAGI IQTISODIY, IJTIMOIIY O'ZGARISHLAR VA ULARNING DEMOGRAFIK JARAYONLARGA TA'SIRI	33-37
<i>Саидбобоева Гулзора Нематжоновна</i> ЎРТА ОСИЁ ЭНЕРГЕТИКАЛАРИНИНГ I СЪЕЗДИ ХУСУСИДА	38-43
<i>Muminov Orifxuja</i> QIZILQUMNING LANDSHAFTI VA TARIXIY GEOLOGIYASI	44-49
<i>Avalova Gulshod Murodullayevna</i> HOJI BEKTOSH VALI – MUTASAVVUF FAYLASUF. HOJI BEKTOSH VALI MAJMUASI: TARIXI VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI	50-55
<i>Айтмуратова Жанылсын Жалгасовна, Жамалов Нурлан Юсупович</i> БУЮК АЛЛОМАЛАРИМИЗНИНГ МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ АСОСИЙ ВАЗИФАМИЗ	56-61
<i>Qurbonova Marg'uba</i> TIL SOHASIDAGI O'ZBEKISTON HUKUMATI SIYOSATI, O'ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI NUFUZINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI	62-68
<i>Shoto'rayeva Sitora Xudoyberdi qizi</i> BUXORO XONLIGIDA TOJIDDIN HASANXOJANING TUTGAN O'RNI VA IJTIMOIIY FAOLIYATI	69-72
<i>Убайдуллаева Моҳисадаф Суннатилла қизи</i> ҚЎҒИРЧОҚ ЎЙИН ЭНГ ҚАДИМГИ НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС СИФАТИДА	73-76
<i>Xoliqulov Rustam Sharipovich</i> YANGI O'ZBEKISTONDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH SOHASIDAGI AMALGA OSHIRILAYOTGAN CHORA-TADBIRLAR	77-82
<i>Fayziyev Farrux Uktamovich</i> IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR O'RTASIDA O'TKAZILADIGAN XALQARO SPORT MUSOBAQALARINING RIVOJLANISH TARIXI	83-90
<i>Азаматова Гулмира Байирбековна</i> МЕҲНАТ МИГРАНТЛАРИНИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ Қўллаб-қувватлашнинг АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ	91-96

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna, Abduvohidov Behzod</i> ISHBILARMONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI O'RNI	97-107
<i>Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич, Холиёров Парда Саъдуллаевич</i> КОРХОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	108-124
<i>Payazov Murod Maksudovich</i> “O'ZBEKISTON TEMIR YO'LLARI” AJDA YO'LOVCHI TASHISH TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH DAVR TALABI	125-131
<i>Юнусов Бегенч Мавланбердиевич</i> ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РИВОЖЛАНИШИНИ БАШОРАТЛАШ, УЛАРНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	132-143
<i>Qo'chqarov Baxtiyor Hoshimjanovich, Sayitbaev Shermirza Datkamirzaevich</i> KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI AYLANMA VOSITALARINI SHAKLLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	144-151
<i>Мадрахимов Кахрамон Эгамберганович</i> МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТНИНГ СТРАТЕГИК УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ	152-161
<i>Palvaniyazov Anvar Amatovich</i> MAMLAKAT IQTISODIYOTIGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISHDA INVESTITSION SIYOSATNING AHAMIYATI	162-165
<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> HUDUDLARDA SANOAT AGLOMERATSIYALARINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJIRIBALARDAN FOYDALANISH	166-172
<i>Raxmanova Rushana</i> O'ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJI VA KADRLAR TAYYORLASHDAGI MUAMMOLAR	173-178
<i>Xayrullayev Shaxram Yunus o'g'li</i> SAMARQAND VILOYATIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA DINAMIKASI	179-186
<i>Qodirov Bahodir Tursunovich</i> “QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARI”NING O'ZBEKISTON IJTIMOY-IQTISODIY TARAQQIYOTIDAGI O'RNI	187-192
<i>Bekjanov Dilmurad Yuldashovich, G'oyibnazarov Muxammad Xamidbekovich</i> LIZING MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI MARKETING STRATEGIYALARINING AHAMIYATI	193-199
<i>Masharipova Durdona</i> RAQAMLI PLATFORMALARNING GLOBAL TASHQI SAVDOGA TA'SIRI: IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR	200-206
<i>Нурмухамедова Барно Исмаиловна, Урунова Гульнара Чарикулиевна</i> ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВНОГО БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	207-213

<i>Xidirova Marg'uba Rustamovna, Zakirov Asilbek Adilovich</i> KORPORATIV BOSHQARUV MEKANIZMLARI ORQALI AKSIYADORLIK JAMIYATINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH	214-218
---	---------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Ismoilov Maxamadixon</i> TALABALARDA FALSAFIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI	219-223
<i>Shaydullayev Normuhammad</i> INSON VA JAMIYAT O'ZARO ALOQALARI: MUVOZANAT VA RIVOJLANISH	224-228
<i>Раджапбоева Хуршида Мақсудовна</i> ШАРОФ РАШИДОВ БАДИЙ-АДАБИЙ МЕРОСИДАГИ ЭСТЕТИК КЛИШЕНИНГ УНИКАЛ ЎЗИГА ХОСЛИГИ	229-233
<i>Abdullayeva Marhabo Uskinbayevna</i> YUSUF XOS HOJIB "QUTADG'U BILIG" ASARIDA AXLOQ MASALASI.....	234-239
<i>Ризаев Илҳом</i> ТАРТИБ ВА ХАОС: ЎЗ-ЎЗИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ ҲОЯЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ ТАДҚИҚИ	240-247
<i>Niyozova Nilufar</i> OQILONA TURMUSH SHAROITINI YARATISHDA OILANING O'RNI	248-252
<i>Usmonov Farrux</i> FAN ETIKASI TUSHUNCHASINING TIZIMLI TAHLILI	253-258
<i>Mirjavxarova Feruzaxon Usmonjonovna</i> AYOLLARNI QO'LLAB-QUVVATLASHNING IJTIMOY, IQTISODIY VA MADANIY ASOSLARI: TARIXDAN BUGUNGI KUNGACHA	259-266
<i>Primov Baxriddin Abdiraxmonovich</i> JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MA'NAVIY VA G'OYAVIY MEKANIZMLAR	267-272
<i>Raxmankulov Farxod Raximkulovich</i> ISLOHOTLAR JARAYONIDA MULKDORLAR QATLAMINING MILLIY O'ZLIGINI ANGLASHINING O'ZIGA XOS JIHATLARI	273-278
<i>Asatov Sodiq Safarovich</i> YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA PRAGMATIK YONDASHUVLARNING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI	279-284
<i>Yusupova Feruza Zoyirovna</i> AXLOQIY TAFAKKURNING TAKOMILASHUVIDA AXLOQIY IDEALGA BO'LGAN EHTIYOJ	285-290
<i>Aripova Zulfiyaxon Solijonovna</i> SINERGETIKANING FALSAFIY VA IJTIMOY DUNYOQARASHGA TA'SIRI	291-296
<i>Saodatov Alimardon Abduraxmonovich</i> YOSHLARDA TABIAT IFLOSLANISHINI OLDINI OLISH VA UNI ASRAB AVAYLASH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	297-302

<i>Matluba Abduqodirovna Abdalimova</i> FALSAFIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA ANALITIK VA KRITIK YONDASHUVLAR	303-307
<i>Safarova Tumaris Rustamkulovna</i> KOTIB CHALABIYNING SHARQ ILM-FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI	308-312
<i>Турсунов Мухиддин Болтаевич</i> АФСОНАВИЙ ДУНЁҚАРАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ ИНСОН ТАФАККУРИГА ТАЪСИРИ	313-316
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> XRISTIANLIK DININING KELIB CHIQISHI VA G'ARB DAVLATLARIGA TARQALISHI	317-326
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Karimova Ozodakhon Avazovna</i> LINGUOPRAGMATIC STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A SOMATIC COMPONENT IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	327-338
<i>Sayfiddinova Gulnoza</i> MILLIY UYG'ONISH DAVRI QO'QON ADABIY MUHITIDAGI AYRIM TURKUM SHE'RLARNING JANRIY XUSUSIYATLARI	339-344
<i>Abdullayev Ziyodbek Mansurovich</i> O'ZBEK VA NEMIS TILLARI ANTROPONIMIKASIDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR: KONTRASTIV TAHLIL	345-352
<i>Otaboyeva Mazmuna Rahimovna</i> FE'LNING SEMANTIK VA GRAMMATIK KATEGORIYALARIDAGI DARAJALANISHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA	353-359
<i>Алиева Эльвина, Темирова Озода</i> ПОВЕЛЕНИЯ И ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЖЕЛАНИЯ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ В. Ф. ХОДАСЕВИЧА	360-365
<i>Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li</i> BADIIY TARJIMADA LEKSIK-GRAMMATIK TRANSFORMATSIYALAR TADQIQI (JON GRINNING "THE FAULT IN OUR STARS" ROMANINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI MISOLIDA)	366-372
<i>Maxmudova Farangiz Muzaffar qizi</i> SAID AHMAD HAJVIYALARIDA YUKLAMALARNING AHAMIYATI	373-378
<i>Abdumajitov Xurshid Alisher o'g'li</i> MULOQOT VA MADANIYAT SHARHIDAGI SPORT TILI	379-382
<i>Rajabova Karomat Chorshanbi qizi</i> TURKOLOGIYADA SO'ZLASHUV USLUBIGA DOIR IZLANISHLAR	383-389
<i>Abdualilova Ruxshona Abdug'afforzoda</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA JINOIY LINGVISTIK BIRLIKLARNING SHAKLLANISHIDA STILISTIK VOSITALARNING O'RNI	390-396
<i>Xasanova Kamila Baxtiyorovna</i> STUDYING ETHNOGRAPHIC VOCABULARY IN THE UZBEK LANGUAGE	397-401
<i>Бобаева Шахноза</i> ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В РЕЧИ	402-407

<i>Рузибаева Азиза Қаҳрамановна</i> АВАЗ ЎТАР ИЖОДИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАЪСИРИ	408-413
<i>Umurzakova Aygul Umarovna</i> ARAB TILSHUNOSLIGIDA ZIYORAT TURIZMI TERMINOLOGIYASINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH JARAYONI	414-418
<i>Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi, Egamberdiyeva Sarvinov Esonali qizi</i> STILISTIK FIGURALARNING TARJIMADAGI O'ZIGA XOSLIGI	419-423
<i>Xo'jamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi</i> INGLIZ TILIDA "CHILD" KONSEPTINI AKS ETTIRUVCHI NOMINATSIYALAR	424-427
<i>Мирзаева Феруза Самижоновна</i> ЎЗБЕК ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИДА АНТРОПОНИМЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ	428-433
<i>Badalbayeva Maloxat Yulchiyevna</i> TRANSLATION FEATURES OF EMERGENCY TERMS IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE ANALYSIS	434-438
<i>Berdimurotova Sevara Maxmudovna</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SOHASIDAGI O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NEOLOGIZMLARNING YASALISH USULLARI VA QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI	439-444
<i>Po'latova Sarvinov Botir qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZIDDIYATLI KOMMUNIKATSIYANING LIGVISTIK EKSPERTIZASI	445-449
<i>Aripova Saodat Taxiroyvna</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI HIKOYALAR TARJIMASINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI	450-453
<i>Azamatova Gulnoza</i> THE GRAMMATICAL CATEGORY OF NUMBER IN THE GERMAN LANGUAGE	454-458
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Мухитдинова Фирюза</i> КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ	459-465
<i>Imotniyozov Doniyorbek Baxtiyor o'g'li</i> MULKNI BEGONALASHTIRISH SHARTNOMALARIGA OID KONSEPTUAL YONDASHUVLAR	466-470
<i>Ёкубов Шухратжон Восиджон угли</i> ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК АВТОР И ИЗОБРЕТАТЕЛЬ: АНАЛИЗ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И ИЗОБРЕТЕНИЙ, СОЗДАННЫХ ИИ, В РАМКАХ АВТОРСКОГО ПРАВА И ПАТЕНТНОГО ПРАВА	471-477
<i>Худайбердиева Мафтуна Зафар кизи</i> ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ДЕТЕЙ НА БЕСПЛАТНОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ	478-483
<i>Begimov Rufat Musurmonovich</i> KONSTITUTSIYA – HUQUQ VA ERKINLIKLARIMIZ KAFOLATI	484-488
<i>Миножиддинов Абдурасул Баходирович</i> АЛИМЕНТ МАЖБУРИЯТЛАРНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ	489-494

<i>Иброҳимов Азимжон Абдумумин угли</i> “ЎЗБЕКИСТОН ФУҚАРОЛИК ҚОНУНЧИЛИГИДА КОРПОРАТИВ МУНОСАБАТЛАРГА ОИД ҚОИДАЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВ”	495-500
<i>Koryog'diyev Bobur Umidjon o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLIK KODEKSINING YANGI TAHRIRI LOYIHASI BIRINCHI BO'LIM 6-BOBIDAGI KONSEPTUAL MASALALAR TAHLILI	501-507
<i>Ғайбуллаев Соҳибжон Ғайбуллаевич</i> ИЖАРА ШАРТНОМАСИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА АЙРИМ ЁНДАШУВЛАР	508-514
<i>Саидов Бобур Бахромжонович</i> ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ В ВЕБ-РАЗРАБОТКАХ	515-524
<i>Асадов Шаҳриддин Фахриддинович</i> РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА МАСЛАҲАТ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ	525-529
<i>Ганиев Нихолбек Валиевич</i> НОТИЖОРАТ КОРПОРАТИВ ТАШКИЛОТЛАР	530-536
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Ortiqova Nargiza Akramovna</i> O'QUVCHILARDA TARBIYAVIY QADRIYATLAR MANBALARI VOSITASIDA UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYANI OSHIRISHGA QARATILGAN SAMARALI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR	537-541
<i>Jamalova Nargiza Ulug'bek qizi</i> PEDAGOGIKA VA GUMANITAR FANLARINING JAMIYATDA TA'LIMNING O'ZGARISHI VA RIVOJLANISHIDA TUTGAN O'RNI	542-547
<i>Norboyev Nabijon Narziqulovich</i> SHAHMAT O'YININING SHAXS INTELEKTUAL SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI	548-553
<i>Batirov Behzod Baratovich</i> FIZIKA TA'LIM MAZMUNINI TABAQALASHTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI	554-559
<i>Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna</i> GENDER METODINING NAZARIY ASOSLARI	560-564
<i>Xalilov Lenar Shevketovich</i> BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIGA INNOVATSION O'QITISH USULLARINING SAMARADORLIGI VA PEDAGOGIK SHAROITLARI	565-569
<i>Turdimurodov Dilmurod Yo'ldoshevich</i> MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR JISMONIY TARBIYASINING PEDAGOGIK SHARTLARI	570-575
<i>Ernazarov G'olibjon Ne'matovich</i> JISMONIY YUKLAMADAN CHARCHASH VA QAYTARILISH DAVRLARINING FIZIOLOGIYASI	576-580
<i>Xudaykulova Dilbarxon Zokirovna, Erkinova Dilshoda Sherali qizi</i> BOLALARDA TADQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY XUSUSIYATLARI	581-586

<i>Eshdavlatov Abdullo Boybo'ri o'g'li, Uralov Sardor Abdulla o'g'li</i> TALABALARNING VOLEYBOL MASHG'ULOTLARIDA TEXNIK TAYYORGARLIGI	587-593
<i>Maxmudov Qudratbek Shavkat o'g'li</i> INGLIZ TILINI O'QITISHDA TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI TIL ELEMENTLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI	594-607
<i>Mirzaeva Kamola Uralovna</i> THE ROLE OF THE FAMILY INSTITUTE IN EDUCATING A PROFESSIONAL GENERATION	608-612
<i>Tursunboyeva Mukhlisa Anvar kizi</i> BILINGUALISM AS A PROMISING FORM IN CHILDREN'S EDUCATION	613-619
<i>Ҳақназарова Нулуфар Қуранбоевна</i> ТАЪЛИМ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ШАРОИТИДА ПЕДАГОГ КАДРЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИНИ СТРУКТУРАВИЙ-ФУНКЦИОНАЛ ТАЪМИНОТИ	620-625
<i>Sheraliyeva Shahnoza Usmanovna</i> INGLIZ TILIDA TALABALAR YOZISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA TURLI YOZMA MATN NAMUNALARINI TAHLIL QILISHGA QARATILGAN MASHQLARNING AHAMIYATI	626-633
<i>Джанабаева Адина</i> ВОЗМОЖНОСТИ ЦИКЛА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ФОРМИРОВАНИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	634-641
<i>Xoliqnazarov Azamat Begaliyevich</i> TALABALARNING JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDA KUCH QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH	642-646
<i>Elboyeva Shaxnoza</i> QASHQADARYO VILOYATIDA PEDAGOGIKA FANINING RIVOJLANISHIDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI	647-651
<i>Садиев Валижон</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ	652-657
<i>Pulatova Muhabbat Egamberdievna</i> UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA O'QITUVCHILARDA INNOVATSION KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH STRATEGIYASI	658-663

Received: 10 November 2024
Accepted: 15 November 2024
Published: 25 November 2024

Article / Original Paper

THE INFLUENCE OF CHESS ON THE FORMATION OF PERSONAL INTELLECTUAL QUALITIES

Norboev Nabijon Narzikulovich,
Termez State Pedagogical Institute
Associate Professor of the Department of Physical Culture

Abstract. The influence of chess on the formation of human intellectual qualities is of great scientific and pedagogical interest. Chess, as a strategic board game, requires developed logical thinking, attention, memory and the ability to plan actions several steps ahead. Regular practice improves cognitive skills that can be used in other areas of life. Research shows that regular chess playing helps develop logical thinking, memory, concentration, patience and self-control, as well as creativity. Chess is used in educational programs as a means of developing intellectual and personal qualities in children and adults. Many schools include chess in the curriculum to help students improve their academic performance and develop important life skills. The article discusses the development of a person involved in sports through the influence and benefits of chess on intellectual and physical development.

Keywords: intellectual qualities, personality traits, senior preschool child, age characteristics, chess development programs.

SHAHMAT O'YINING SHAXS INTELEKTUAL SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI

Norboyev Nabijon Narzikulovich,
Termiz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Shaxmat o'yinining shaxsning intellektual sifatlarini shakllantirishga ta'siri katta ilmiy va pedagogik qiziqish uyg'otadi. Shaxmat, strategik stol o'yini sifatida, ishtirokchilardan rivojlangan mantiqiy fikrlash, diqqat, xotira va harakatlarni bir necha qadam oldindan rejalashtirish qobiliyatini talab qiladi. Muntazam amaliyot natijasida boshqa hayot jabhalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan kognitiv ko'nikmalar yaxshilanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxmatni muntazam ravishda o'ynash mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga, xotiraning yaxshilanishiga, diqqat va e'tiborni jamlash, sabr-toqat va o'zini boshqarish hamda ijodkorlikning rivojlanishiga yordam beradi. Shaxmat bolalar va kattalarda intellektual va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish vositasi sifatida ta'lim dasturlarida qo'llaniladi. Ko'plab maktablar shaxmatni o'quv jarayoniga kiritib, o'quvchilarning akademik natijalarini yaxshilash va ularda muhim hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Maqolada shaxmat o'yinining intellektual va jismoniy rivojlanishiga ta'siri va foydasi orqali sport faoliyati bilan shug'ullanayotgan insonning rivojlanishi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: intellektual sifatlar, shaxsning xususiyatlari, katta maktabgacha yoshdagi bola, yosh xususiyatlari, shaxmat o'yinini o'zlashtirish dasturlari.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI9Y2024N84>

Kirish. "Shaxmatni o'rgatish" kursi, yuksak axloqiy, uyg'un va ijodiy faol shaxsni shakllantirishga qaratilgan butun bir yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi. Garchi shaxmatga

ming yarim yil bo'lgan bo'lsa-da, shaxmat o'yinining hozirgi davrda ham insonning zarur sifatlarini rivojlantirishda o'z ahamiyati bor. Shaxmat mantiqiy fikrlashni, strategiya tuzish va taktik usullarni qo'llashni, g'alabaga intilishni, mag'lubiyatga chidash va motivatsiyani yo'qotmaslikni rivojlantiradi, xotira va ijodkorlikni ("kreativlik"), diqqatni jamlashni yaxshilaydi, miya kasalliklarining oldini olishga yordam beradi va insonning salbiy harakatlariga qarshi turadi [3; 121 b.]. Agar shaxmatning insonning jismoniy sog'lig'iga bevosita ta'sirini ko'rib chiqadigan bo'lsak, u jismoniy mashqlar va to'g'ri ovqatlanish bilan birgalikda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shaxmat — bu strategiya, aniq hisob-kitob va matematik aniqlik, shuningdek, o'yinchining ijodiy salohiyati asosida qurilgan intellektual sport turidir. Shaxmat o'yini miyaning eng samarali mashqlaridan biri bo'lib, u chap va o'ng yarimsharlarni rivojlantiradi, xotira va mantiqiy fikrlashni yaxshilaydi [1; 43 b.]. Tan olingan haqiqat shuki, jismoniy sog'liq ruhiy sog'liq bilan, xususan, ma'lum yoshga xos ruhiy jarayonlarning shakllanganligi bilan chambarchas bog'liq. Insonning ijobiy rivojlanishiga uning ma'naviy dunyosi, xulq-atvor me'yorlari, hayotiy tamoyillari va sog'liqni saqlash va mustahkamlash motivatsiyasi ta'sir ko'rsatadi. Shaxmat o'yini bolani sog'lom turmush tarziga bevosita motivatsiya qila oladi deb aniq aytish qiyin, ammo o'qitish va o'yin jarayonida shakllanadigan sifatlar bolaning o'zini rivojlantirish qiymatini anglashga olib kelishi va uni o'zini takomillashtirish hamda qo'yilgan muammoni hal qilish yo'llarini belgilashga undashi mumkin.

Shaxmat — bu o'z miyangizni rivojlantirish va boyitishning yo'lidir. Muntazam intellektual mashg'ulotlarsiz vaqt o'tishi bilan xotira va turli sharoitlarga tezkor javob berish qobiliyati pasayadi [2; 174 b.]. Intellekt darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, sportda erishiladigan yutuqlar ham shunchalik katta va yuqori bo'ladi. Ma'lumki, shaxmat — bu mantiqiy o'yin bo'lib, u mantiqiy fikrlashni boshqa har qanday mashg'ulotlardan yaxshiroq rivojlantiradi. Sport mashg'ulotlaridagi mantiqiy fikrlash bolalarning jismoniy holatini asta-sekin yaxshilashga yordam beradi. Shaxmatda g'alaba qozonish uchun bir necha qadam oldinga reja tuzishni o'rganish kerak va bu jarayon avtomatik tarzda amalga oshadi, bu kabi ko'nikma kelajakda juda kerakli bo'ladi. Sportdagi to'g'ri rejalashtirish yuqori natijalarga erishishga olib keladi.

Keyingi yurishlarni hisoblash jarayonida bir nechta kombinatsiyalarni yodda saqlashga to'g'ri keladi, shu tariqa qisqa muddatli va uzoq muddatli xotirani mashq qilinadi, bu esa sportchiga bolalikdan o'zlashtirilgan ko'nikma va malakalarni mukammal egallash imkonini beradi. Bu o'yin asosan chidamlilik va sabr-toqatni yaxshilaydi, chunki shaxs raqibning yurishini kutish jarayonida turli mumkin bo'lgan yurishlar haqida ma'lumotni miyaga yuklaydi. Bu vaqt mobaynida siz bir necha soat davomida joyingizda bimalol o'tirib, o'z g'alabangizga erishish yo'lida davom etasiz [4; 97 b.].

Shaxmat o'yini davomida miya ijodiy yarim sharini ham ishga soladi, bu esa kelajakda yangi va qiziqarli g'oyalarni ilgari surishda va kutilmagan vaziyatlarda tezkor javob berishda yordam beradi, masalan, sport musobaqalarida to'satdan yuzaga kelgan holatlarga tayyorgarlik ko'rmagan sportchi ham moslasha oladi. O'yin maqsadi — g'alaba qozonishdir [5; 143 b., 6; 23 b.]. Bunda o'yinchi raqibning intellektiga qarshi turadi va uning qarshiligini yengish uchun iroda kuchi talab qilinadi. Eng yaxshi yurishni topish, kutilmagan taktik zarbani sovuqqonlik bilan qaytarish, inqirozli vaziyatda o'zini boshqarish — bularning barchasi tarbiyaviy xarakterga ega va irodani kuchaytiradi. Jiddiy shaxmatchilar mustahkam ichki kuch va yaxshi irodaviy ko'nikmalarga ega bo'ladi. Teng yoki kuchliroq raqib bilan muntazam o'yin

o'tkazish kifoya — sportda iroda va xarakterni chiniqtirish bolalikdan boshlanadi va muvaffaqiyatning ajralmas qismi hisoblanadi [7; 23 b.].

Adabiyotlar tahlili. Ushbu maqolaning maqsadi shaxmat o'yinining intellektual va boshqa shaxsiy sifatlarning shakllanishiga, shuningdek, o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Intellekt va intellektual sifatlarning maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda shakllanishi masalasi L. I. Bojovich, L. A. Venger, L. S. Vygotskiy, P. Ya. Galperin, G. S. Kostyuk kabi mahalliy va xorijiy psixologiya vakillarining ishlarida yoritilgan.

Shu bilan birga, ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu muammoning shaxmat o'yinining katta maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual sifatlarning xususiyatlariga ta'sirini o'rganish kabi muhim jihati deyarli o'z aksini topmagan. Chunki o'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi hisoblanadi, bizning diqqatimizni strategik rejalashtirish, murakkab kombinatsiyalar, intellektual, hissiy va shaxsiy zo'riqishlar darajasi bo'yicha boshqa intellektual o'yinlardan sezilarli farq qiluvchi intellektual o'yin sifatida shaxmat jalb qildi. Shaxmat tarixini tahlil qilishga harakat qilar ekanmiz, biz ko'plab mashhur shaxmatchilar bu o'yin bilan maktabgacha yoshda tanishgan degan qiziqarli xulosaga keldik: X. R. Kapablanka, A. E. Karpov, G. T. Agzamov, P. Keres — 4 yoshda, V. V. Steynits, M. D. Eyve, N. T. Gaprindashvili, M. G. Chiburdanidze — 5 yoshda, G. K. Kasparov, B. V. Spasskiy, R. D. Fisher, O. M. Rubtsova, Yu. S. Balashov — 6 yoshda, A.A. Alehin, M.N. Tal — 7 yoshda va ularning ko'pchiligi 10-11 yoshdan boshlab jiddiy shaxmat musobaqalarida qatnashishni boshlaganlar[1;].

Bizningcha, shaxsning intellektual sifatlari shaxmat o'yinining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilangan — bu o'yin dinamik, muammoli, prognozlashga asoslangan, kombinatsiyalarga boy, intellektual zo'riqish talab qiladi, hissiy va shaxslararo kurashni o'z ichiga oladi, hamkorlik va nizolilikni o'z ichiga olgan o'yin madaniyatiga asoslanadi.

Shaxmatning o'smirlarning intellektual rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganish Venesuelada o'tkazilgan ilmiy tadqiqotning asosiy maqsadi edi. Ushbu tadqiqot maxsus komissiya tomonidan amalga oshirilib, uning tarkibiga pedagoglar, psixologlar va shifokorlar kirgan. Eksperiment davomida komissiya ikki guruh o'quvchilarni kuzatdi. Barcha bolalar odatiy maktab ta'lim kursidan o'tgan, biroq bir guruh shaxmat bilan faol shug'ullangan. Tadqiqot boshlangandan olti oy o'tgach, nazorat testlari o'tkazildi. Natijalarni diqqat bilan o'rganib, mutaxassislar shunday xulosaga kelishdiki, kuzatuv davrida shaxmat o'ynagan bolalarda reaksiya tezligi deyarli 40% ga oshgan [4; 24 b.].

Shaxmat o'yini uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: debyut (boshlanish), mettelshpil (o'rtasi) va endshpil (yakun), bu bosqichlar o'yinchilarning intellektual va shaxsiy sifatlarini o'zlashtirish va rivojlantirishda o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi, masalan, intellektual-kommunikativ, intellektual-refleksiv, intellektual-akademik, intellektual-psixofiziologik.

Bu yerda shaxmatdagi muloqot, o'yinchilar o'rtasidagi o'zaro tushunish va hamkorlik, tashabbus ko'rsatish, motivatsiya va oldindan rejalashtirish haqida so'z boradi. Shuningdek, kombinatsion g'oyalarni amalga oshirish orqali ikkala o'yinchining ijobiy natijaga erishishlari, jasorat, qat'iyatlilik yoki aksincha, himoya shaxmat kurashida ishonchlilik kabi xarakterning o'ziga xos jihatlarini aktualizatsiya qilish haqida gap ketadi. O'yin davomida o'zini tuta bilish, hissiy nazorat, o'yindoshga nisbatan bag'rikenglik, o'z-o'zini motivatsiya qilish, o'z-o'zini boshqarish va o'zini tuta bilish zarur.

Shuningdek, o'yin davomida o'zlashtirilgan tajribani operativ qo'llash va yangi, vaziyatga qarab o'zgaruvchi shaxmat tajribasini shakllantirish, o'zining va o'yindoshining temperamentiga mos ravishda faoliyat, harakat, hissiyotlarning tipologik xususiyatlarini hisobga olish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot materiali va metodlari. Tadqiqot Surxondaryo viloyati Termiz shahridagi 4, 10, va 14-sonli maktabgacha ta'lim muassasalaridagi 5-6 yoshli 105 nafar bolani qamrab oldi. 52 bola eksperimental guruhga, 50 bola esa nazorat guruhiga kiritildi.

Asosiy psixodiagnostik tadqiqot uchun 19 standartlashtirilgan metodika (testlar, so'rovnomalar) tanlab olindi va sinovdan o'tkazildi. Ular quyidagilardan iborat edi: muloqotdagi sherikni tushunish darajasini aniqlash uchun proyektiv metodika "O'yin xonasi", B. Elkonin tomonidan ishlab chiqilgan o'qishga tayyorgarlikni aniqlash metodikasi, o'z fikrini himoya qilishda jasoratni aniqlash metodikasi, o'z-o'zini baholashni aniqlash metodikasi, intellektual xususiyatlarni aniqlash uchun kompleks metodikalar, temperamentni aniqlash metodikasi. Qo'shimcha usullar sifatida kuzatish, suhbat, so'rov, faoliyat mahsulotlarini tahlil qilish va boshqa metodlar qo'llanildi.

Diagnostika guruhli va individual shaklda o'tkazildi, har bir maktabgacha yoshdagi bola uchun umumiy davomiyligi 25-30 daqiqani tashkil etdi. Intellektual va boshqa shaxsiy sifatlarning ko'rsatkichlarini aniqlash orqali barcha tadqiqot ishtirokchilarini uch darajaga — yuqori, o'rta va past darajaga bo'lish imkoniyati yaratildi.

Kompleks psixodiagnostika natijalariga ko'ra, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual va boshqa shaxsiy sifatlari tahlil qilindi. Intellektual rivojlangan maktabgacha yoshdagi bolalar intellektual (29,7% va 38,7%) va boshqa asosiy shaxsiy sifatlari, masalan, motivatsion (50,0% va 45,2%), xarakterologik (31,2% va 56,9%), refleksiv (38,3% va 44,8%) va akademik (33,3% va 57,4%) xususiyatlari yuqori bo'lgan bolalar yuqori intellektual faollikka ega bo'lib, tahlil, sintez, taqqoslash va umumlashtirish kabi aqliy amallarni qo'llash qobiliyatiga ega ekanliklari aniqlandi. Test topshiriqlarini bajarishda ular tez va ketma-ket ko'rsatmalarni qabul qilish, aniq eslab qolish va kam xatolik bilan materialni takrorlash, shuningdek, o'ylab topilgan obrazlarni batafsil bayon qilish va ularning yuqori darajadagi hissiy boyligini namoyish etadilar.

Boshqa tomondan, intellektual rivojlanish darajasi past bo'lgan bolalar intellektual (37% va 23,9%), kommunikativ (37,5% va 12,2%), motivatsion (26,3% va 19,1%), xarakterologik (32,2% va 14,5%), refleksiv (23,3% va 6,9%) va akademik xususiyatlari (29,2% va 21,1%) kam rivojlangan. Bunday bolalar quyidagi zaif ko'rsatkichlarni namoyish etadilar:

- shaxslararo muloqotda tashabbus ko'rsatishdan bosh tortish va tengdoshlar bilan muloqotda bo'ysunuvchi pozitsiyani tanlash;

- o'z fikrini himoya qila olmaslik va ishni oxirigacha yetkazish qobiliyatining yo'qligi.

Bunday bolalar rasmni tavsiflashda oddiy va asosan bir bo'g'inli gaplardan foydalanadilar, e'tiborlarini tez va samarali yo'naltirish hamda taqsimlash, predmetlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik va munosabatlarni aniqlay olish qobiliyatiga ega emaslar, bu esa turli vazifalarni bajarishda ko'plab xatolarga olib keladi.

Shunday qilib, shaxmat o'yinini o'rganish boshlanishidan oldin, intellektual va shaxsiy sifatlar asosan o'rta va yuqori darajada rivojlanganligi aniqlangan. Termizdagi maktabgacha ta'lim muassasalaridagi bolalarning olingan korrelyatsiya koeffitsiyentlari intellektual-kommunikativ ($r=0,56$, $p<0,05$) va intellektual-motivatsion ($r=0,51$, $p<0,05$) sifatlar o'rtasida

o'rtacha bog'liqlik darajasini ko'rsatadi. Bu shuni anglatadiki, katta maktabgacha yoshdagi bolalar shaxmat o'qitish faoliyatining boshlanishiga qadar kommunikativlik va yo'naltirilganlik bo'yicha muayyan darajadagi sifatlarni egallaganlar.

Bundan tashqari, intellektual va xarakterologik ($r=0,48$, $p<0,055$), intellektual va refleksiv ($r=0,44$, $p<0,059$), intellektual va akademik ($r=0,43$, $p<0,061$), shuningdek, intellektual va psixofiziologik sifatlarning ($r=0,14$, $p<0,12$) o'rtasidagi bog'liqlikning zaif ko'rinishdagi tendensiyasi aniqlandi. Bu shuni anglatadiki, shaxsning intellektual xususiyatlari faqat intellektual vazifalarni bajarishda alohida rivojlanmaydi, balki mazmunli intellektual muloqot, motivatsiya, xarakterologik munosabatlar, refleksiya, tajriba va psixodinamik imkoniyatlardan foydalanishni talab qiladigan kengroq shaxslararo kontekstda sifat jihatidan rivojlanadi.

Bu alohida intellektual sifatlarni rivojlantirish bilan cheklanmasdan, shakllantiruvchi eksperiment bosqichida boshqa shaxsiy sifatlarning bilan juft bog'lanishlarni shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Natijalar. Ma'lumotlarning statistik ishlov berilishi shuni ko'rsatdiki, eng muhim o'zgarishlar intellektual sifatlarning yuqori darajasida yuz berdi, bu eksperimental guruhdagi bolalarda nazorat guruhidagi bolalarga nisbatan 14,6% o'sish bilan namoyon bo'ldi. Shuningdek, kommunikativ (11,7%) va motivatsion (10%) sifatlarning ham oshdi, shuningdek, xarakterologik (7,8%), refleksiv (6,6%) va akademik sifatlarda (5,2%) ijobiy dinamika kuzatildi.

Korrelyatsion tahlil koeffitsiyentlarini taqqoslash katta maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual sifatlarning yaxshilanganligini ko'rsatdi, ya'ni intellektning yuqori darajadagi kommunikativligi ($r=0,70$, $p<0,001$) va ($r=0,57$, $p<0,05$) shakllanganligi, bu esa o'z yurishlarini va raqibning yurishlarini ichki dialog orqali prognoz qilish qobiliyatini bildiradi; intellektual harakatlarning motivatsiyasi ($r=0,61$, $p<0,01$) va ($r=0,57$, $p<0,05$), bu o'z motivlarini boshqalarnikiga nisbatan baholashga asoslangan musobaqa sifatida ko'rinadi; intellektning xarakterologik jihatlari ($r=0,60$, $p<0,01$) va ($r=0,53$, $p<0,05$) — jasur, qat'iy va maqsadga yo'naltirilgan shaxmat o'yinini olib borish uchun o'z kuchli va zaif tomonlarini yengish qobiliyati; refleksiv intellekt ($r=0,54$, $p<0,05$) — o'zini, o'z intellektual imkoniyatlarini o'zgaruvchan shaxmat pozitsiyalarida adekvat anglash, mashhur grossmeysterlar tajribasi va o'zlashtirilgan har bir hal qilingan shaxmat vazifasi yoki partiyadagi akademik intellektual tajriba ($r=0,48$, $p<0,055$) va ($r=0,59$, $p<0,05$).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kattalar bolalarining intellektual xususiyatlariga shaxmat o'ynashga asoslangan o'ziga xos shaxsiy xususiyatlar ta'sir qiladi va bu orqali boshqa shaxsiy sifatlarning harmonik shakllanishi yuz beradi. Yuqoridagilar, bolalar bog'chasi tarbiyachilari tomonidan o'zlashtirilgan shaxsga yo'naltirilgan shaxmat dasturidan olingan psixologik-pedagogik effektning barqarorligini o'rganish va uning boshlang'ich maktabda o'qishdagi muvaffaqiyatiga ta'sirini o'rganish uchun asos bo'ldi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, shaxsga yo'naltirilgan, psixologik jihatdan maqsadga muvofiq shaxmat o'rganish, intellektual sifatlarni yaxshilash va o'qish muvaffaqiyatini kuchaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi isbotlangan deb hisoblanadi. Kattalar bolalarida intellektual madaniyat elementlarini shakllantirish bo'yicha quyidagi metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan:

a) Shaxmat o'yinini intellektual sifatlarni shakllantirish uchun maqsadli foydalanish shaxsga-umumiy yondashuvga asoslanishi kerak, bunda sifatlarni tushunish va shakllantirish kompleks va butunlay amalga oshiriladi;

b) Shaxmat o'ynash jarayonida kattalar bolalarining intellektual sifatlarini aniqlash va shakllantirish, ularning alohida rivojlanishi va boshqa shaxsiy xususiyatlar bilan juft intellektual o'zaro bog'liqliklari asosida amalga oshirilishi lozim;

c) Shaxmat o'yinini o'zlashtirish maqsadi, shaxmat vazifalarini yechishdan tashqari, shaxslararo intellektual faoliyat bo'lishi kerak, bu esa intellektual-kommunikativ, intellektual-motivatsion, intellektual-xarakterologik, intellektual-refleksiv va intellektual-psixofiziologik vazifalarni o'z ichiga oladi.

Xulosa. Intellektual sifatlarni, bog'chada va maktab yoshida, turli xil o'yin faoliyatida rivojlanadi, ammo shaxmatda bu jarayon yanada intensiv bo'ladi. Empirik tadqiqot davomida kattalar bolalarining intellektual sifatlari turli o'yin vazifalarini hal qilish jarayonida sifat jihatdan rivojlanishi aniqlangan, bu esa bolalarga o'z fikrlarini tushunib, mantiqiy motivatsiya va aniq xususiyatlar asosida muloqot qilishni talab etadi. Olingan natijalar, shaxmatni o'ynayotgan bolalarda intellektual sifatlarning rivojlanishini hamda yuqori intellektual xususiyatlar bilan boshqa shaxsiy sifatlarni o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni ko'rsatdi.

Shaxmat o'yini orqali o'tkazilgan tadqiqot, natijalarning bir necha yil davomida kuchayishini ko'rsatdi; tajriba guruhidagi bolalarning boshlang'ich maktabdagi muvaffaqiyati nazorat guruhi bilan solishtirganda 18,6-20,6% yaxshiroq bo'lgan. Metodik tavsiyalar shaxmat o'yinini o'zlashtirish jarayonida intellektual sifatlarni shakllantirish bo'yicha shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun aniq yo'llarni taqdim etadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Narzikulovich, N. N. (2022). Psychological features of the structure of thinking of qualified chess players.
2. Norboyev, N. N. (2024). Theoretical and pedagogical aspects of methods of teaching chess to schoolchildren. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 2(3), 173-179.
3. Балашова Е.Ю. Шахматная азбука. М: Печатные традиции, 2011. 184 б.
4. Габбазова А.Я. Интеллектуальное развитие детей младшего школьного возраста в процессе обучения шахматной игре. Ульяновск, УлГТУ, 2008. 95 б.
5. Габбазова А.Я. Учимся играть в шахматы - развиваем интеллект: учебн. пособ. Ульяновск, УлГТУ, 2007. 142 б.
6. НОРБОВЕВ, Н. (2021). Шахмат назарияси ва методикаси.
7. Норбоев, Н. Н. (2023). Ёш шахматчиларда стратегик билим ва кўникмаларини шакллантириш хусусиятлари. *Современное образование (Узбекистан)*, (4 (125)), 21-28.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/9 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).